

5 Қожа Ахмет Яссауи. Диуани Хикмет. – Астана: Фолиант, 2007

6 Кенжетай.Д. Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымы. – Түркістан: Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, 2004. – 341б.

7 Д.Кенжетай. Иасауи хикметтерінің мәні. – Көкшетау. Қожа Ахмет Яссауи. Конференция материалдары, 2016 ж.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІ ЖӘНЕ ҰЛТРУХАНИЯТЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ: КӨНЕ ТАРАЗ МЫСАЛЫНДА

Тулепберген А.

Жетекшісі: т.ғ.к, доцент Батталов Қ.Қ.

Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

tulepbergen99@bk.ru

Жаһандану жағдайында Қазақстан мәдениетінің рухани саясаттың басым бағыттарының бірі - ұлттың мәдени мұрасын сақтау және дамыту болып табылады. Қазақстан үшін тарихи-мәдени мұраның маңыздылығы тарихи алғышарттармен де айқындалады. Қазіргі уақытта мемлекет алдында тарихи сананың негізін қалаушы және Қазақстан халқының болашағына қамқорлық жасайтын ұлттық-мәдени бірегейлікті сақтаудың басты міндеті тұр. Жаһанданудың жалпы әлемдік процесіне қатыса отырып, біздің еліміз бүгінде оның қарама – қайшы әсерінің ықпалына ие: бір жағынан халықтар арасындағы мәдени байланыстардың кеңеюі және екінші жағынан өзінің мәдени ерекшелігін жоғалту қаупі. Бұл проблеманың Қазақстан үшін өзектілігі қазіргі заманғы көлік құралдарының, бұқаралық ақпарат құралдарының және экономикалық, саяси байланыстардың дамуына байланысты ұлттардың әлемдік жүйеге кірігуінің жеделдеуімен түсіндіріледі. Бүгінде елімізде жетекші мемлекеттік-ұлттық идеяны, рухани-мағыналық бағдарларды: тарихи жадыны сақтау, ата-бабаларымыздың мақтанышы, толеранттылық, әлеуметтік қажеттілік, еңбекқорлық, сапалы білім, мәдениеттің жоғары деңгейі, денсаулық сақтау бағыттарын тұжырымдау қажет. Қойылған міндетті шешуде тарихи-мәдени мұраға сүйену аса маңызды, ол тұрақтылықтың факторы және сонымен бір мезгілде Қазақстан халықтары өмірінің барлық салаларында даму мен жасампаздықтың сарқылмас көзі болып табылады.

Тарихи-мәдени мұра ата-бабаларымыз қалдырған құндылықтар жиынтығы ретінде адам мен табиғаттың бірлесіп құру өнімдерінде, адамдардың өмір салтында, әдет-ғұрыптарда, дағдыларда, рухани-мәдени құбылыстарда бейнеленген. Дәуірдің белгілі бір кезеңінде құрылған кез-келген Мәдени мұра объектісі әрқашан нақты тарихи сипатқа ие. Сондықтан "Мәдени мұра" және "тарихи-мәдени мұра" терминдерінің өзара байланысы, адам үшін құнды болып табылады және осы мұраны сақтау, болашақ ұрпаққа беру ниетін тудыратын түсініктемелерде, ой-пікірлерде бір-бірімен тығыз байланысты және қиылысуы кездейсоқ емес. Мәдени мұра "бұрынғы ұрпақтардан бұрынғы ұрпақтардан мұраға қалған рухани өмір, өмір, өмір салты құбылысы" дегенді білдіреді [1]. Оны сақтаудың қазіргі заманғы проблемалары тұрғысынан "алдыңғы ұрпақтар құрған және сақтаған және жердің мәдени және табиғи гендік қорын сақтау және оны одан әрі дамыту үшін ерекше маңызды болып табылатын материалдық және зияткерлік-рухани құндылықтар жүйесін" білдіреді. 2004 жылдан бастап Қазақстан Республикасында тұңғыш президент Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен «Мәдени мұра» - «Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылуда. Бағдарламаның ұйымдастырушылық құрылымы оны кезең-кезеңімен (2004-2006, 2007-2008, 2009-2011 жж., одан кейінгі 20 жылдық бағдарламаны әзірлеумен) жүзеге асыруды және мәдени мұраны жүйелеу, сақтау және дамытуды қаржыландыруды көздеді.

Сонымен қатар елбасының «Рухани жаңғыру» бағдарламасымен бастау алған «Қазақстанның киелі жерлерінің картасы» жобасы да біз қарастырып отырған қасиетті мұраларымызды дамытудың басты тетігі болып табылады.

Қасиетті мұрамыздың бірі - екі мың жылдан астам тарихы бар Тараз тарихы тура мағынада қала тұрғындарының аяғында жатыр. Шынында да, ғалымдардың пікірінше, ежелгі ауылдың аумағы айтарлықтай кең аумақты алып жатты, тіпті бүгінде көп қабатты үйлердің блоктары орналасқан бөлігін де қамтыды. Полис бірінші кезекте өзінің нарығымен танымал болды. Сауда және онымен бірге қала экономикасы мен мәдениеті Ұлы Жібек Жолы дәуірінде өзінің өркендеуіне жетті. Таразды дамытуда Шығысты Батыспен байланыстыратын жол орасан зор рөл атқарды. Оның арқасында қала тек тауар айналымы орны ғана емес, сонымен қатар әртүрлі өркениеттер, мәдени дәстүрлер мен діни ағымдар, ғылыми және техникалық жетістіктер тоғысатын орынға айналуы керек еді. Қытайдан, Парфиядан, Үндістаннан, Византиядан және Таяу Шығыс елдерінен керуендер ұзақ сапқа тұрды. Саудагерлер жібек, дәмдеуіштер, асыл тастар, зергерлік бұйымдар, қыш бұйымдар, жылқылар, экзотикалық құстар мен жануарлар, жемістер, шарап, майлар және басқаларын ұсынды [2]. Бұл туралы алғашқы ескерту Византия дереккөздерінде кездеседі және 6 ғасырдың соңына жатады. Тарихшы Менандрдің сипаттамаларына сәйкес, Тынық мұхиттан Қара теңізге дейін созылған Түрік мемлекетіне барар жолда елшілер делегациясының басында болған әскери көсем Земарх Талас қаласына барып, онша алыс емес жерде қағанат патшасының штабында қабылданды. Содан кейін сол кездегі тарихшылардың, саяхатшылардың, географтардың барлығы дерлік қала туралы жаза бастады, бұл өте түсінікті, өйткені Талас ғасырлар бойы маңызды халықаралық нарықтардың бірі ретінде танымал болды, ал адамдар оны «әлемнің айнасы» деп атады.

Атақты археолог Карл Байпаков өзінің «Қазақстанның ежелгі қалалары» кітабында қытайлық будда монахы және қажы Сюань-Цзянь қаланың айналасы 8-ден 9 ли-ге дейін және көптеген елдерден келген көпестер тоқтап, сол жерде сауда жасады деген ақпарат қалдырғанын атап өтті. Үш ғасырдан астам уақыттан кейін Месопотамиядан шыққан саяхатшы Ибн Хаукаль өзінің географиялық жұмысында дәл осы жайтқа баса назар аударды. Ежелгі Тараз көптеген бақшалары, екі бекініс қабырғалары, төрт қақпалары және айналасында оры бар үлкен, халқы тығыз және нығайтылған қала болғаны белгілі [3]. Ол бүкіл Орта Азия қалаларына тән төртбұрышты цитадельден тұрды, ол Шахристанның ықпалды адамына тиесілі болды, онда сауда дүкендері мен дворяндардың, көпестер мен колөнершілердің тұрғын үйлері орналасқан, сонымен қатар оған шығыс пен батыстан шектес рабад орналасқан. , ең кедей қалалықтар тұрған жерде. Сондай-ақ кейбір ғибадат орындары мен қоғамдық ғимараттар болды. Қаланың өз ақша сарайлары болды, оның ақшалары қытайлармен, Хорезммен және басқалармен бірге жергілікті халық арасында ғана емес, сонымен қатар Шу-Талас алқабынан тыс жерлерде де айналымда болды. Бұл Тараздың ірі түйіндік экономикалық орталық болғандығын көрсетеді, өйткені шағын қалалар үшін өздерінің монеталарын соғу өте тиімсіз болды.

Тараздағы тарихи-мәдени ескерткіштерді зерттеу мақсатында көптеген археологиялық қазбалар жүргізілген, атап айтсақ тарихи нысандардың жалпы пайда болу тарихы, қалыптасуы мен дамуы мәселелерін зерттеген алғашқы өлкетанушы-ғалымдар В.А.Каллаур, П.И.Лерх, Д.И.Иванов, Г.И.Пацевич және В.В.Бартольд еңбектерінде кездеседі. Қала тарихына деген қызығушылық ешқашан өшкен емес. Тараздың зерттеулері үлкен тарихы бар. Оған көптеген көрнекті ғалымдар, оның ішінде Василий Владимирович Бартольд келді. Бұл орыс және еуропа шығыстануындағы бірінші фигура. 19 ғасырдың аяғында ол ежелгі қалаларды заманауи карталарға бірінші болып байланыстырды. Кейін мұнда оның бір топ шәкірттері жұмыс істеді. «Түркістан археология әуесқойлары үйірмесінің» мүшелері. Бұл орталығы Ташкентте орналасқан қуатты қоғамдық бірлестік болды. Олар көптеген қалалардың, соның ішінде Тараздың аумағында қазба жұмыстарын

жүргізді. Кеңес археологтары Тараз тарихымен бірнеше рет айналысқан, Бернштам, Сенигова және басқа көптеген ғалымдар көптеген жұмыстар атқарған. Тараздағы шығыс моншасын 1940 жылы зерттеген А.Н.Бернштам еді. Тараз қаласы мен жалпы сол аймақтың тарихи топографиясын, шаруашылық аймағының қорғаныс жүйесінің қалыптасуы мен дамуы тарихын зерделеуге айтарлықтай үлес қосқан Т.Н.Сенигова болды. XX ғасырдың 60-жылдарында Тараздың орталық базарының аумағында жаңа ғимарат бой көтергенде, ежелгі монументалды құрылыстар табылғанда, бұл табылуларға онша мән берілмеген. Ежелгі қаланың шығыс моншасы болып табылатын табылған құрылым көп ұзамай қайтадан жерленді, ал базар ғимараттарының жаңа іргетасының үйінділері тікелей ең құнды жәдігерлерге құйылды.

«Ежелгі Тараз ескерткіштері» тарихи-мәдени қорық-мұражайы жұмысының негізгі бағыты – Қазақстан Республикасы Президентінің 2004 жылғы 13 қаңтардағы №1277 Жарлығы негізінде дайындалған – Ұлттық-Стратегиялық «Мәдени мұра» Бағдарламасының талаптарына сәйкес жүргізіліп келеді. Ежелгі Таразды ауқымды археологиялық қазба жұмыстары тек 2011 жылы басталды. Содан кейін қала басшылығы Орталық нарықты бұзып, оның аумағын зерттеуге кірісуге шешім қабылдады. Сонымен бірге, 2011 жылы археологтар Шығыс моншасын қайтадан қазды, оның жоғарғы бөлігі сақталды, ежелгі ғимараттың келбетін қалпына келтіру үшін ежелгі кірпіштен жасалған заманауи кірпішпен қаланды. Моншаларды зерттеу кезінде римдік ванналар мен шығыс моншаларында еденді жылыту жүйесі табылды. Сонымен бірге қалада сумен жабдықтау жүйесі бар екендігі анықталды [4].

Тараздың тораптық орталық болғандығынан басқа, Талас өзенінің жоғарғы ағысында күмістен қуатты шахталар болған. Тараз бүкіл Орталық Азияны дерлік күміспен қамтамасыз етті. Дереккөздердің айтуынша, Тараз аумағында монета сарайы болған. Мұнда соғылған монеталар ежелгі Шығыстың сауда жолдарында кең таралды. Таразды қазу кезінде монеталардың үлкен коллекциясы жиналды. Ғалымдар оларды қала өмірінің жеке кезеңдерінің егжей-тегжейін түсіну үшін қолдана алады. Металл мен соғылған бұйымдардың сапасы қолөнердің дамуы туралы көп нәрсе айтады. Монетадағы бейнелер немесе атаулар қала билеушілерінің шежіресін құруға көмектеседі. Сонымен қатар, монеталар олардың табылған қабатын дәл белгілеуге мүмкіндік береді [5].

Тараздағы цитадель мен шахристанның төрт жағынан кірістер орналасқан. Тараз қабырғаларында археологтар моңғолдар қалаға шабуыл жасаған кезде қолданған тас өзектерін табады. Қакпа аймағынан көптеген жебе ұштары табылды, бұл қаланың қорғаныс туралы куәландырады. Бүгінгі күні «Ежелгі Тараз ескерткіштері» қорық-музейі үлкен хронологиялық диапазондағы әр түрлі археологиялық, архитектуралық және тарихи ескерткіштерге жауап береді: сақтардың қорымдарынан (б.з.д. VII-V ғасырлар) культ пен азаматтық сәулетіне дейін. XIX-XX ғасырлар - 100-ден астам тарих және мәдениет ескерткіштері, оның 28-і республикалық маңызы бар мәртебеге ие.

Осындай тарихи мұра халықты, ұрпақты сусындату үшін қасиетті жердің туристік ретінде дамуы өте маңызды. Мемлекет Жамбыл облысында туризмнің дамуына мүдделі. 2020 жылға дейінгі туристік индустрияны дамыту тұжырымдамасы аясында 5 кластер географиялық анықталды, ал Оңтүстік Қазақстан аумағы мәдени туризмді дамыту орталығы ретінде анықталды. Облыс «Жібек жолының тарихи орталықтарын жаңғырту, түркітілдес мемлекеттердің мәдени мұраларын сақтау және дәйекті дамыту, туризм инфрақұрылымын құру» Мемлекеттік бағдарламасына енген. Тарих ғылымдарының докторы, Археология институтының директоры. Әлкей Марғұлан, Карл Байпаков өз еңбектерінде дәл осы ежелгі Тараздың көптеген туристердің көзіне айнала алатындығына сенімді. Ол ашық аспан астындағы мұражай кешенін құруды ұсынады. Дәл сол жерде ежелгі Тараздың бөлігі сақталған, ол жерден әлі күнге дейін бірегей жәдігерлер түрінде ақпарат алуға болады. Қазіргі уақытта облыста туризмді ұйымдастырумен 28 туристік фирма, 9 мұражай, 27 қонақ

үй, 5 санаторий, 7 демалыс аймағы, 9 балалар сауықтыру лагері, 2 экологиялық клуб және 3 қоғамдық бірлестік жұмыс істейді. Бұл көрсеткіштерді 1 кестеден көруге болады.

1 кесте. Жамбыл облысының туризмінің статистикасы [6].

Көрсеткіштер	2015 жыл
Қызмет көрсетілген адамдар саны	97 376
Сыртқы туризм, адам саны.	1905
Ішкі туризм, адам саны.	83 709

Кестеден көріп отырғанымыздай, ішкі туризмнің үлесі 86% және келу туризмі тек 2% құрайды. Осыдан шығатын қорытынды терең де жатқан тарихына, таңғажайып жәдігерлеріне қарамастан көне шаһар әлі күнге дейін туристтердің сүйікті орны деп айта алмаймыз, сол үшін аймақтың туристтік әлеуетін, инфрақұрылымын дамыту бойынша әлі де бірқатар жұмыстар жүргізілуі тиіс.

2016 жылдың басында Батыс Еуропа Батыс Қытай магистралінің Жамбыл облысындағы бөлігінің құрылысы аяқталды. Сондай-ақ, сол жылы бұған дейін тек Астана және Алматы қалаларынан рейстер алып келген халықаралық әуежайды қайта құру аяқталады. Қайта құру жұмыстары аяқталғаннан кейін 7-ден астам тікелей жолаушылар бағдарын ашу жоспарлануда. Мемлекет тарихи-мәдени мұраны қалпына келтіруге және сақтауға, қазба жұмыстарына және көлікке қол жетімділікті жақсартуға үлкен көңіл бөледі. Сондай-ақ, осы тарихи-мәдени орындардағы туризмді дамыту, брендтерді жылжыту және туристерді тарту, туристік қызмет көрсету деңгейін арттыру және жаңа технологияларды қолдану және т.б. Келесі шараларды қабылдау қажет:

- жарнама қызметіне ерекше назар аударыңыз. Бұқаралық ақпарат құралдарының әртүрлі түрлерін қолдана отырып, «Ежелгі Тараз» брендині насихаттау, соның ішінде Интернетте: арнайы туристік сайттарда, қауымдастықтарда, форумдарда және әлеуметтік желілерде жарнамалау;

- орта ғасырлардағы өмір мен мәдениеттің атмосферасын жеткізе алатын тарихи-мәдени орындарда анимациялық бағдарламаларды ұйымдастыру;

- дисплей объектілерін белгілі бір тақырып бойынша біріктіру. Ғашық болған сұлу әйел Айша-Бибі мен ержүрек жауынгер Қарахан туралы аңыздың мысалына сүйене отырып, бірнеше тарихи және мәдени орындарды қамтуы мүмкін аңыз құру;

- объектілерді бейнелеуде жаңа технологияларды қолдану. Мысалы, балалар мен жастарды ерекше қызықтыра алатын «3 D» шоуы;

- экскурсоводтар мен гидтердің біліктілігін арттыру: шет тілдерін білу, міндетті тіл ретінде ағылшын тілін білу.

- барлық тарихи және мәдени орындар үшін бірнеше тілде аудио нұсқаулық әзірлеу;

- кәдесый өнімдерін өндіру;

- көрші облыстармен ынтымақтастық орнату. Қожа Ахмет Яссауи сарайлары мен ғибадатханаларының таңғажайып кешені орналасқан көршілес Оңтүстік Қазақстан облысындағы Түркістанға мәдени-ағартушылық және қажылық мақсаттағы туристер сапарларын Жамбыл облысында жалғастыра алады;

- Қырғызстанмен және Өзбекстанмен аймақтық ынтымақтастықты дамыту. Қазақстанда жаңа визалық ережелер енгізілді. 10 елдің (Ұлыбритания және Солтүстік Ирландия, Германия, Италия, Корея, Нидерланды, Малайзия, БАӘ, АҚШ, Франция, Жапония) азаматтары үшін Қазақстанға визасыз кіру мүмкіндігі туристер үшін тамаша мүмкіндік болып табылады. Бұл Өзбекстанда, Қырғызстанда және т.с.с. туристер үшін Қазақстанды, атап айтқанда көршілес Жамбыл облысын олардың туристік маршрутына қосу оңай және ыңғайлы болғанына ықпал етеді;

Мәдени-ағартушылық туризмнің рекреациялық, экологиялық немесе қажылық түрлерімен үйлесуі. Бірегей табиғи ресурстар болғандықтан, әртүрлі флорасы мен фаунасы бар төрт қорық, бес санаторий, үлкен су қоймалары рекреациялық, шипажайлық және экологиялық туризм саласында кеңінен дамуына мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, Тараз аймағының жалпы зерттелу тарихына шолу жасап, көне Тараз шаһары бойынша қарқынды зерттеулердің бағдарлама аясында ғана жүргізілгенін анықтадық. «Мәдени мұра» аясында Тараз шаһарын археологиялық зерттеулер кезінде табылған олжаларды айғақтай отырып, қаншалықты бұл зерттеудің рухани және тарихи құндылығы бар екендігін, істелген жұмыстардың нәтижелері маңызды екенін анықтадық. Жұмыстар мен зерттеулердің жемісі «Ежелгі Тараз» тарихи-мәдени қорық-мұражайы еліміздің рухани өміріне үлкен серпін берді, тек ғана халқымыздың жас ұрпағының тарихпен сусындап, рухани тәрбие алуына ғана емес, бүкіләлемнің мәдени әлеуетіне қосар үлкен үлес болды. Тараз қаласы тәуелсіз Қазақстанның экономикалық жағынан дамып жатқан аймағы болса да, оның негізгі ерекшелігі – көне тарихы мен тарихи жәдігерлері екендігі анықталды. Зерттеушілер мен ғалымдардың пікірлеріне сүйене отыра, Тараздың туристік әлеуеті зор екендігін, қаланың жарқын болашағы үшін аймақтағы туризмді дамытып, инфрақұрылым жүйесін реттестіру қажеттігін түсіндік. Сонда ғана көне шаһардың тарихы қазіргі заманда сыр шерте алады.

Пайдаланған әдебиеттер:

- 1 Түсіндірме сөздік С.И. Ожегова, Н.Ю. Шведова. М.: 2008.
- 2 Қозыбаев М.Қ. (бас ред.) Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін. Том 5. Алматы: Атамұра, 2010.
- 3 Карл Байпақов. Қазақстанның ежелгі қалалары. Алматы: 2007
- 4 Даненов Н. Нематериальное культурное наследие народа // Вестник дипломатии. № 29 (45). Астана, 2014. 6-21 беттер.
- 5 Елеуов М. (2015). Тараз қаласында 2014 жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары // ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы. No2. 2015.
- 6 Жамбыл облысының әкімдігінің ресми сайты. [Электронды материал] : www.zhambyl.gov.kz.